

המנהיג שי"ב

פלר"ה - פס

שלי' השנה: ג 22 לא

רא -

שלי' הש':

ה"פ ו-ג 6; רי"ף כ"ב, כ"ד, כ"ה, כ"ז;

שלי' השנה: ק, פ, מל; ה

גי'א, אבדודות, 7 עיטור כ"א; רי"ד

ש'ראש שנה: ג 5

מת"ו 385; תניא, אג"ר

ג) בראש השנה א:

שורות 2, 3, 6] הולל/הולל

ה"פ (פעמיים)

שורה 2: הולל: ג 22 ב

היכל/הולל: ג 5

שורה 3: היכל/הולל: ג 22 א

שורה 6: היכל: ג 22 א

סוגיא י"ז, שורה 3: היכל: ג 22

שורה 3] א

רי"ף -

א) מסד: ג 1

רי"ף ד"ג -

ב) גמ: ד 1

א) גמ: ה 1

העובר לפני כ"ו: מ

העובר לפני החיבה: ו

מתני' " העובר לפני החיבה": ט

מתני' העובר לפני חובה וכו': ל

מתני' העובר לפני החיבה וכו': א

מתני' העובר לפני החיבה וכו' השני מתקיע': חב

ה) תנו רבנן העובר [.....] שלי' השנה השני מתקיע בשעת היכל הראשון מקרא את ההילל: ג 22

א. פעמים, גם בשנה וגם בפעם הראשונה להלך בשנה ג' לשורה 3, גירסא ה' .
ב. כאן נרשום רק את הנוסחים שבהם יש הכתיב "היכל". בשאר הנוסחים כתוב הלל, הלל, הלל או הלל.

8. רק בפעם השנייה. החילת המשפט קרועה.
א. לציטוט מלא וראו שה"ג להלן.

סוגיא ט"ז - שינויי גירסא

שורה ז] כיום טוב...

א) נוסף [ראשון]:

נוסף [הראשון]:

ב) בלי חוספת: ק, פ, לר, פס, מל, נ, פק, קיצור הגדות הירושלמי:¹

ג 1, ג 5, ג 22, ה, מב, ד, ט, ל, א, ו, ט

- שאילתא קצ"ג, רע"ג קל"ה: ה"פ, רא"ו, ג 6, ג 92; ז"ג: רב האי"ף רי"ף

(שבעת כחה"י): גי'א, מנהיג שי"ב, טור מקפ"א, 3 אבדודות (פעמיים), אהל

41, רשב"ע, מכירי לחהילים 95, מכירי למשל, 4 עיטור כ"א וד"ר 5, עיטור, 6

מאורות, חיבור 286; ראב"ן סימן ט"א = ראב"ה א' 189, ראב"ה 232, דוקות

אר"ז, רא"ש, נייר, אגודה; שבהל"ק 285, רי"ד, זוטא

שורה ז] ביזום טוב שלראש השנה...

א) של ר"ה: - שאילתא קצ"ג, רע"ג קל"ה: רי"ף כ"ה, ד"ד: אהל 41, רשב"ע, מכירי

לחיהילים 95, מכירי למשל, 4 עיטור ד"ד: אר"ז, רא"ש, נייר; זוטא

של ראש השנה: - רי"ף כ"ה

ר"ב האי"ף ר"ה, רי"ף כ"א, כ"ה: טור מקפ"א, 3 אבדודות; עיטור, 6 מאורות, חיל

286; ראב"ן סימן ט"א = ראב"ה א' 189, ראב"ה 232, דוקות, אגודה; שבהל"ק 285

של ראש השנה: # _____ :#

של ראש השנה: # קיצור הגדות הירושלמי¹

1. גנזי שעכטער, א', נו יורק, מרפ"ח, עמ' 396.

2. גנזי ירושלים, ירושלים, חש"ב, עמ' ל.

3. בר"ד. בדפוסים מאוחרים נסיתו תקפ"ה ונשינויים קלים.

4. בספר הילוקים לגרניזוס, חלק ו', ירושלים, מוס"ג, דף י"ד ע"ב.

5. בעיטור כ"ב כמה דפיס חטרים דהיינו נמהד' יונה, דף צ"ו ע"א - ק' ע"א באמצע.

6. הל' הלל, מהד' יונה, צ"ד ע"א.

7. המשה מופיעה שם פעמיים - פעם אחת כתוב "שלי' השנה" ופעם שניה "של ראש".

שורה 6] אלא זריזין...

מכירי למשקי 4

א) אלא זריזין: ה
אלא משום דזריזין#: ט
משום דזריזין: ל

ב) אלא הילל מאי טע' אמרינן בראשון משום דזריזין: ג2

ג) אלא מאי שנא ראשון מקרא את ההלל משרי דזריזין:

אלא מאי שנא ראשון מקרא את ההלל משום דזריזין: ג1

ד) אלא מ"ש הלל דבראשון משום זריזין:

אלא מאי שנא הלל דבראשון משום זריזין: ז, ל, א

שנהל"ק 286 - אלא מאי שנא הלל דבראשון משום זריזין:

אלא מאי שנא בהלל דבראשון משום זריזין: מב

אלא מאי שנה הלל זכנא' משום דזריזין: ו

אלא מאי שנא >ההלל< דבראשונה משום דזריזין: מ

שורה 7] הכא נמי זריזין...

א) הכא נמי זריזין: ה

ב) ניקחע נמי ניקחע בראשון משום דזריזין: ג2

שנהל"ק 286 - ג) תקיעה נמי נעביד בראשון משום זריזין:

תקיעה נמי נעביד בראשון משום זריזין: ג15

תקיעה נמי ניכעבא¹⁶ בראשון משום דזריזין: ל

א"ר - תקיעות נמי נעביד בראשון משום זריזין:

תקיעות נמי נעביד בראשון משום זריזין: ג1, מב

ר"י - ג1) תקיעת שופר נמי ניכעבא # משום דזריזין: ט

ד) אי הכי תקיעה נמי נעביד בראשון משום דזריזין: ט

ז1) אי הכי תקיע' נמי נימריה # ל7 בראשון: א18

ז2) אי הכי תרועות נמי נייעביד בראשון משום זריזין: ו

דה 4] ...ברוב עם הדרת מלך

ננסף [משום זכתי]: א

ננסף [משום]: ג1, ג2, מב, ד, ה, ו, מ - מכירי למשקי 4, שנהל"ק 286, ר"י

בלוי מוספת: ה

שורה 5] ...ההלל נמי

א) נוסף [אלא משום # 11 אי הכי]: ט

נוסף [א"ת]: א

נוסף [איחכב]: ג1

שנהל"ק 286 - נוסף [אי הכי]: ז, א, ו, מ

מכירי למשקי 4 - בלי מוספת: ג2, ח, ל

שורה 5] הלל נמי...

א) הלל נמי: ג1, ח, מב, ט, ל, מ12

מכירי למשקי 4, ר"י

א"ר - בהלל נמי:

שנהל"ק 286 - הלל נמי נימ' בשיני: ז

הלל נמי נימא בשני: ד

הלל # 13 נימריה בשני: א

הלל נמי >נמורה בשיני<: ל*

נייקחע נמי ניקחע בשני #: ג22 14

9. כנדרא ד"ר נגדר אחרי רפויטי התלמוד כי בפסקי רי"ד האבוסט על כ"י "גמ" חסר.

10. כאן יש חור בכתי"י אבל במקום החסר יש מקום רק לחמש עד שבע אותיות, לא ל-12-16 האותיות החסרות ככל הנראה הסופר קיצר כרגיל בכ"י 22ג.

11. ככל הנראה ע"ז הסופר קפצה קדימה לשורה 6 "אלא" ואח"כ אחורה לשורה 4 "משום". אז הוא עמד על טעותו וחתק את שתי החתמות ע"י גרשים והמשיך.

12. ושם סוף השורה חסר לגמרי וזה לא דוקא ט"ס כי השורה מזוהת גם כד.

13. יש להניח ש"נמי" נשטט ע"י האפולוגרפיה.

14. זהו שיבוש כי הנושא של שורה 5 הוא הלל. אין ספק שע"ז הסופר קפצה לשורה 7 כי שם כחוב בג22: "נייקחע נמי ניקחע בראשון משום דזריזין וכו'".

סוגיא ט"ז - מזור הפירוש

מבנה הסוגיא, ומרכיביה

סוגיא זאת מורכבת משקלא וטריא סתמית המסתיימת במימרא של ר' יוחנן. נרכייה להלן (במדרג זה, שורות 3-7) שלכחמיליה, בסוגיא האמוראית, דברי ר' יוחנן בלבד היו מונחיתם כאן במור פירוש ישיב למטניה, רק כעבור הרבה דורות, בעלי הגמרא הוסיפו שקלא וטריא ובכדי לראציג את דברי ר' יוחנן במירוי.

4 - מכירי למשל⁴
- אר"ז: שבהל"ק 286, רי"ז

8. [אלא אחר ר' יוחנן בשעת השמד שנו
אלא: ג' ה, מב, א
חסד: ג' 22, ד, ס, ל, ו, מ

תקיעה.

15. בחלק מהדפוסים: תקיעה. ב"פ קראקא ג': תקיעה.

16. כלומר תע"ז נתוסף בין השיטין ע"י ל'.

17. זאת כנראה אשורה שורה 5 כי לא "אומרים" תקיעת שופר, מאידך, בכ"ס גרסו

18. כלומר כל הביטוי "חשום דזריזין מקדימין למצוה" חסר וזה לא דוקא ט"ס
השורה מובנה גם כד.

שורות ג-7] מאי שנא ... מקדימין למצות

בלי ספק שורות אלה מהוות חוספת טמנית לטוגיא האמוראית הפשוטה, בטוגיא המקורית רבי יוחנן הגיב ישירות למשנה: "השני מחקים" - "אמר ר' יוחנן: בשעת השמד שנו". יש שסוברים לכוך:

א) בירושלמי כאן יש מימרא של ר' יוחנן בלי כל שקלא וטריא (בבב"ל בהל' ז'): "ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוחנן: מפני מעשה שאירע וכו'". אין ספק שלכחילה גם בבבלי ר' יוחנן הגיב ישירות למשנה.⁶

ב) ברוב הנוסחים "אלא" חסר בשורה 8, בדי שזוזו נסיון מאוחר לגשר בין דברי סתם החלמוד לבין דברי ר' יוחנן ולכן בעל זק"ס כתב (אוח ש"י): "ונוסח הדפוס עדיף".

ג) גם המגנון מעיד ששורות אלו יצאו מידי בעלי הגמרא. יש בהן שקלא וטריא כלליה נאד שלא מובילה לשום מסקנה סופית. כל טענה ניתנת לדחייה פשוטה כפי שהגמרא אכן עושה. כמו כן, "השטתת המטע יוצרת הקשר יותר חלק וברור", אמר מהאפיונים של לשון סתם החלמוד.⁷

ד) כמו כן, אוצר המלים והביטויים הוא אמת מהדרכים לקביעת השתייכות של קטע מסויים לבעלי החלמוד המאוחרים.⁸ הפסוק "ברוב עם הדרת מלך" מופיע בתור מושג הלכתי במשנה מסוטה במלמוד הבבלי⁹ - שבע פעמים בצורה סתמית ופעמיים בברייתות.¹⁰ כאן כתוב לא עדובר בברייתא ואם כן יש להניח שהדובר הוא סתם החלמוד. ט"א יתר על כן, יהא שאף בשתי הברייתות הללו מוזכר בחוספות בבליות כי בברייתות המקבילות 6. ראה פרידמן, מבווא, עמ' 300 על הוסיף שביד הירושלמי והבבלי כשחזקו עליהם מדברי סתם החלמוד בבבלי.

- 7. פרידמן, מבווא, כלל ו', עמ' 303 - 304.
- 8. שם, כלל ח', עמ' 304 - 305.
- 9. ראה לעיל במסורת הש"ס.
- 10. ברכות נ"ג ע"א וסוכה נ"ב ע"ב.

ט"א. ועתה הופיע ספרו החדש של עמיניא, עריכת מסכתות. געמ' 244 הוא טוען שכשם שדברי ר' יוחנן בירושלמי נחקצרו בבבלי לביטוי "בשעה גזירת המלכות שנו" (כד בדפוס) הבבלי המאוחרים - ראה מדור הנוסח והלשוני לשורה 8), כד החמקה "ליה כל עמא חסר" (ואה ציטוט להלן בפנים ע"י הערה 16) נחפזה למשבע הלשוני הקבוע "ברוב עם הדרת מלך". דבר זה אפשרי. אבל אף הביטוי "ליה כל עמא חסר" מאוחר יחסית כי בירושלמי כאן ובריש העניות (להלן, הערה 17) הוא מופיע בסתם. וכשהקונטרס היה לירושלמי הושלם יהיה ואז לבדוק אם ביטוי זה חסיד מופיע בירושלמי באורה סתמית. לירושלמי הושלם יהיה ואז לבדוק אם ביטוי זה חסיד מופיע בירושלמי באורה סתמית.

רות ו-2] השני מחקים ... היראשון מקורה את ההלל:

בה ראשונים מדייקים משננו שהיה ש"ץ אחד לתפילה של שחרית וש"ץ אחד לתפילה של י"ס. והרי למשל דברי רבינו יהונתן הכהן מלונגיל (עמ' מ"ב): "ולפי שהיה מנהג אשכנזים שאחד יורד לפני חזינה בתפלת הירצו ואחד בתפלת מוסף, להבי נקט ראשון זכיר".

אמנם מצאנו חיזוק להשערה זאת במשנה מעניית א"ב: "רבי יהודה אומר: העובר לפני חזינה: ביום טוב האחרון של חג [=שמיני עצרת] - האחרון מזכיר [גבורות גשמיים], ראשון אינו מזכיר. ביום טוב הראשון של פסח - הראשון מזכיר, האחרון אינו זכיר". ועל הברייתא המקבילה בבבלי מעניית ב' ע"ב כותב המייחס לרש"י בדפוסים: האחרון, המתפלל תפלת מוסף: הראשון, המתפלל תפלת יוצר² וכו' כותב המייחס לרש"י ב"י סמינר: "ירד הוא שעומדיו שני חזנין אחד ליצר ואחד למוסף".³ אולם נזתר צו להשיב על שאילתו של בעל חוספות יום טוב במענית, הוא מקשה (בד"ה האחרון וזכיר): "וקצת יש לדקדק אמאי קרי ליה חתם [בראש השנה] 'השני' והכא קרי ליה האחרון"? יש להשיב שהסגנון הרגיל היה הטגנון במשנתנינו - ש"ץ ראשון וש"ץ שני, וולם במשנה ובברייתא במענית השתמשו בסגנון "האחרון" ו"הראשון" כדי לשבר את האזן ולהאמין את הסגנון ליום טוב האחרון של חג וליום טוב הראשון של פסח.⁴ מכאן זכחה נוספה לרגישות הסגנונית של חמאיא.⁵

- 1. בפדובנס: רבינו יהונתן, ומאיירי, רבינו אברהם מן החת, והמכתם (וחזקה אורחות זייים דף צ"ח ע"ד = כל בו דף כ"ט ע"ד). ובספרד: הר"ן על היריף ד"ה מחני' העובר. כן מדייקים אלכונגו ב-711, P. 19 (1907), OS VOL. 19 ובספרו התפילה, עמ' 372: פרוסי, קדמוניות ביה"מ, עמ' 127 והערה 5 שם; וקהתי בפירושו למשנתנו.
- 2. והמייחס לרש"י בריש מענית שרה כמעט מילה במילה לרבינו גרסום שם - ראה מאמרו של הלבני בהערה הבאה. והשורה את שניהם לחוס' שם ד"ה העובר.
- 3. במהד' ר' דוד הלבני, סיני מ"ג (חש"ח), עמ' רי"ט וראה הספדו שם בהערה 57.
- 4. את ההצעה הזאת שמעתי מפי חלמידי גרשון קרלין ואין ספק שהצדק איתו.
- 5. לעוד דוגמאות ראה לעיל, סוגיא י"ד, מדור הנוסח והלשוני, שורה ז' ולהלן בטוגיא זאת, מדור הנוסח והלשוני, שורה ז'.

ואמנם מהירושלמי כאן מסתבר, לפחות לפי פירושן של הפני משה, 14 שבא"י נהגו לרוב לאתר לביית"ל. הירושלמי פותח בהסברו של ר' יוחנן לביטורי "השני מתקיע": פעם אחת תקעו בשחרית והיו השונאים סבורים שהיהודים עומדים להלחם נגדם, קמו השונאים עליהם והדגוס, לכן תיקנו לחקוע במוסף כדי שהשונאים יביינו שמדובר בטקס דתי. 15 הירושלמי ממשיך (לפי כ"ל): 16

"ואמר אף בהלל כן [=למה לא חששו מחגובת השונאים לאסיפת העם להלל בשחרית?] לית כל עמא חמון. ואמר אף בתקיעה כן לית כל עמא חמון [= גם כד"ה איז קהל גזול בשחרית, אז למה נחשוש מהשונאים?] אמר ר' יונה: כתי' 'ואוהי יום יום יזרושו' (ישעיהו נ"ח:ב') זו תקיעה וערבה [=ר"ה שונה כי בודאי כל העם מתקבצים ונבאים לשמוע קול שופר אף אם חוקעים בשחרית]. 17"

יש להנחיה איפוא שבתקופת בעלי החלמוד נהגו ובתקופת עורכי הירושלמי היה בדרך כלל קהל גדול יותר בביית"ל במוסף מבשחרית. 18 לוא לגבי תקופות אחרות הדבר טעון בדיקה נוספת.

שורה 8] ... אמר ר' יוחנן בשעת השמד שני מטבר זה של ר' יוחנן מופיע בצורה שלמה יותר בסוגיא המקבילה בירושלמי. המפור בירושלמי השתמר בעשרים וששה נוסחים 18 והנני מוסר טקסט אקדטי עם ש"ג משובים והערות:

14. לשני פירזשים אוהרים וזה קרוב העדה ויפה מואה לירושלמי נאו (והפירוש והאחרון מוצג גם ע"י אפטוציץ בראבי"ה, חלק ב', עמ' 234 הערה 16). ברם אין דבריהם נראים כי הראשון סגיה בצורה מופרזת ומכניס את המבלי לירושלמי כדרכו והשני נכנס לדיקוקים.

15. במעשה זה נדון להלן, שורה 8.

16. יש עשרים וששה נוסחים אמרים של הסיפור הנ"ל בירושלמי אולם רק שנים גורסים את החמשד, בחדושי הרשב"א לר"ה, טור רכ"ב הגידא היא: "ומל בהלל, לית ליה כל עמא חמון, ומל אף בתקיעה לית כל עמא חמון, א"ר יונה וכו'", ובקיצור הגדוה הירושלמי בגניו שכטר, א', עמ' 396: "ומל אף בהלל כן, לית כל עמא חמון, ומל אף בתקיעה כן לית כל עמא חמון, א"ר יונה וכו'". גירסת הרשב"א היא חכי נוחה לפירושו של הפני משה.

17. ראוי להעיר שאם זהו פסטי הירושלמי יש בו קושי מסויים כי בדרך מה"מעשה" שהשונאים לא חששו מהתקבצות כי אם מהתקיעות ששמעו בקול הרועה מלחמה. באשר לירושלמי ריש תעניתו שגניצבורג מזכיר, הוא קשור לנושא זה רק באופן כללי כי שם שואלים: "ויזכיר [גוס] מבערב [של שמיני עצרת ולא יחבה למזמור?] לית כל עמא חמון" והכוונה שבבערב אין כל העם בגיבת"ל - ראה פני משה שם ואחז"י לתענית עמ' 64. מענין הדבר שגם המאירי בחיבור החשוב עמ' 357 מפנה לירושלמי תענית ומדבריו משמע שהוא לא גרס את כל הקטע הנידון בירושלמי כאן.

אין זכר למושא "ברוב עם הדרת מלך", 11 וישג "זריזין מקדימין למצוות" אינו מקורי לנישא זה וכלי טפק מופיע פה ושני. בכל המקורות הרשומים לעיל במסורת השי"ס דורשים את הפסוק "וישבת בקר" (בראשית י"ט: כ"ז או כ"ב, ג' ווא) כדי להוכיח שלמות שכל היום כשר זריזין מקדימין למצוות". סתם החלמוד כאן שאל את הביטורי המיומד למצוות יבקן אותי בשיקלא ופריא על היל ויפוק. 11

פ, ריבוי שה"ג בשררות 3-7 בהשוואה למימרת ר' יוחנן מעיד ששררות אלה יצאו עלי החלמוד. 12

[ברוב עם הדרת מלך' ולמוד מגיה בשורה זאת שבשחרית הימה נוכחות המתפללים נמוכה לעומת תוכחות מוסף. האם כך הינו המצב בתקופת החלמוד? ר' לוי גינצבורג משיב בתשובה זו לירושלמי ברכות ד"א' הוא אומר שבמוסף של ר"ה שחל במעניי בודאי התפללו זכרות של תענית במוסף "שכבר אמרו נבללי ר"ה ל"ב ע"ב (ועיין גם כן שם עלמי ד"ה, וירושלמי ראש תענית) שהצבור היה יותר גדול במוסף

13. . . .

א) ברכות נ"ג ע"א = מוספת ברכות ה"ל, ל"ב עמ' 31. יתירה מזאת, מוכ"פ ים עמ' 97 יוצא שאף בבבלי הביטורי "משום שנאמר ברב עם הדרת מלך" נדד בנוסחים

מים, וזהו סימן מובהק לחוספת סממית לפי פרידמן, מבוא, כלל י', עמ' 306-305. ורבה נ"ב ע"ב = מוספת כפוריים א"י, ל"ב עמ' 226. יאורי לתוספת שאף במקור תנאי השלישי המשתמש בביטורי זה יש רגלים להנחיה שזאת פת מאוחרת. המקור הוא ספרא דנדרה ומופיע בכל נוסחי הספרא. כד המביר רד"צ האפמאן ופ" וכו' הוא אומר ברב עם הדרת מלך. ת"א, תרפ"ה. קלישטיין, כד ג', עמ' 133) זאת כנראה מוספת לחדות התנאים, ת"א, תרפ"ה. י במאה שנה, 1888, BERLIN, MODERASCHIM, HALACHISCHEN IN DIE SACHSISCHEN (Zur י לחקר מודשי התנאים" בתוך מסלות לחדות התנאים, ת"א, תרפ"ה. קדמוניות P. 22 IN NO. 1) = "מה שבא אח"כ בספרא: "וכן הוא אומר ברב עם הדרת מלך" היא ופה מאוחרת כי [מדויש] רבה שם אמר זאת ר' יוחנן. מאידך, קרויים, קדמוניות נכ"ל, עמ' 99, הערה 2 מתנגד להצעת הופמן ומתקן ד"ר יוחנן" בויק"ר ל"ד חז"א.

ג, מכיין שהמטפת מקודס בויק"ר נאמר ע"י ר' חייא אין תענתו מתקבלת על הדעת.

א, עיין בתורה שלמה לבראשית י"ט סימן קנ"ט ולבראשית כ"ב סימן נ"א.

ב, ומעניין לציין שהפוסקים המשיכו את הוזהלך הזה - ראה אנציקלופדיה הלמודית,

ד, י"ב, טור ת"ט ואילך.

ה, פרידמן, מבנה, כלל י"א, עמ' 306.

ו, פיר"ה, ג', עמ' 110.

לנושא זה החשוב בעינינו.

ד) הטברנים כגון זה לתופעות ליטורגיות נפוצים מאד בספרות המלמודית ובספרות האגאוג'ית³⁵ ומתקבל הרושם שכאשר לא נודע המקור למנהג או הלכה מסוימת חלף את הדבר ברזיפה בלשה³⁶.
ה) בפסקימא רבתי יש הטוב אחר ל"שני מתקיע" בפי אמוראי א"י מן הדור הראשון והשני³⁶.

אמר רבי פנחס בשם רבי יהודה בן לוי בשם רבי אלכסנדר: למה אין ישראל תוקעים מן התפילה ראשונה אלא בתפילת המזמרה? כרי שנשעה שהם עומדים בדין. אמר ר' יוחנן: מלואי מצות הרבה ויזכר בדין. אמר ר' יוחנן: תפילה לדוד זו תפילה שאדם מתפלל בשעה שהוא נעור מן שנמו... שמעה ה' צדק זו קריית שמע וכו'.

ו) בתלמוד הירושלמי כאן יש עור פני הטברנים ל"שני מתקיע" כאשר התבאר הראשון דומה מאד לטוף הקטע הו"ל בפסקימא. והרי ציטוט מירושלמי כ"ל: 37.

ר' יהושע בן לוי בשם ר' אלכסנדר שמע לה מן הוא (מהילים י"ז: א' - ב') 'שעה ה' צדק זו קריית שמע' הקשיבה רינתה' זו רינתו מורה 'האזינה תפילתה' זו תפילה 'בלא שפתי מוטה' זו מוסף, מה כח' בהריה' מלפניו משפתי יצא' [=תקיעת שופר]. אמר ר' אחא בר פפא קומי ר' זעורה: שנייא היא [=שופר מהלל] שמצות הזוהי במוסף. אמר ר' חמלפא קייטרייא: קרייא אמ' כו' (במדבר כ"ט: א'-ב') יינם תרונתה...ועשיתם [עולה לדיח ניהוח לה']³⁷.

ר' אלכסנדר היה בעל אגדה ואין ספק שדבריו ומובאים בפסקימא וירושלמי הם דרשה יפה ולא יותר. מצד שני, גוליהו אלון כבר הוכיח³⁸ והטביח לו יוסף היינמן³⁹.

35. מאנן הו"ל (לעיל, הערה 27), עמ' 241-302 מונה עשרות דוגמאות, רובן מספרות האגאוג'ים (ע' עמ' 287) ומקצתן מהספרות התלמודית (עמ' 287-301).

36. ושוה דברי מאנן שם בעמ' 245: THE QUESTION FREQUENTLY ARISES WHETHER THEY [THESE GAONIC EXPLANATIONS] ARE NOT POST EVENTUM EXPLANATIONS OF LITURGICAL FEATURES THAT COULD NOT BE ACCOUNTED FOR OTHERWISE AND THEREFORE THE GENERAL HYPOTHESES OF HAVING BEEN DUE TO CONVENIENTLY ADVANCED AS THEIR REASON. כדאי להוסיף שניתה זאת של חמ"י תלמוד והאגאוג'ים נפוצה גם בקרב הסטוריונים יהודים בעת החדשה. ראה 2, VOL. XI, NO. 2, RICHARD KALMIN, AUS REVIEW, P. 173, END OF NOTE 44. והספרות שם.

37. פסקימא ט', דף קט"ז ע"ב. במחז"ר עמ' 353 זה מובא בשם "יעוד מציינו באגוד" ובלקוטיים מספרי דבי רש"י, עמ' שני' בשם "א"ר יצחק".

38. שטע זה מובא בצורה שלילה או מקוצרת אצל כמה מהראשונים שזכרו לעיל (בהערה 18): גנזי שכתב ר' יהו' רשב"א, ריטב"א, רשב"א, אבודרהם; העיטור; שבת"ק = חניא; ראב"ד = ראב"ה, פסקי הרא"ש, תוספות הרא"ש. במדש מהילים, מזמור י"ז, סימן ו', עמ' 130 יש נוסח מקוצר של דברי ר' אלכסנדר שמונה מן מהירושלמי והן מפסקימא רבתי הו"ל.

החלט וידוע לנו על מקרה דומה שארע במגנצא בימי הביניים³⁰. יתר על כן, ר' יוחנן ידוע כמסור נאמן של מסורות הטוריות³¹.

אולם אם נעייין היטב בבבלי וירושלמי כאן נרוכח שיש הרבה טיבות לדחות את הטברן של ר' יוחנן:

א) "שמך" זה אינו נזכר בספרות ההגאית ובעינינו "גזירות השמך" יש להסתמך רק על מקורות תנאים³².
ב) אם "השני מתקיע" משום "מעשה שאירע", למה לא העבירו את המקיעות בחדרה לשחרית כשהשטח בורקל הרכה ראשונים ניסר לענות על שאילה זאת³³ אולם לדעתי השאילה במקומה עימה.

ג) ר' יוחנן גילה התעניינותו כללית ב"שעת השמך"³⁴ ואולי משום כך קשר את משנתיו -
30. כך מעא ברלינגר בכ"י של המהר"ר ליהל' שופר ומסר את המידע לגידתו - M. GUEDEMAN, DIE GESCHICHTE DES ERZIEHUNGSWESEN UND DER CULTUR DER MARYERS OF CAESAREA, ANNUAIRE DE L'INSTITUT DE PHILOLOGIE ET D'HISTOIRE ORIENTALES ET SLAVES, VOL. VII (1939-44), P. 424.
31. ראה ווייס, דר"ד, כרך ג', עמ' 64, הערה 8 ובכר, אגדה אמוראי א"י, א' ב', עמ' 4-3 והערה 5. והשוה יעקב מאנן (לעיל, הערה 27), עמ' 301.

32. ראה לייבמן בספר היובל לכבוד שלום בארון, חלק עברי, ירושלים, תשל"ה, עמ' רט"ו ואילך. יתר על כן בעמ' רי"ד-רט"ו שם ובמאמר תקודם על אותו נושא "THE MARYERS OF CAESAREA", ANNUAIRE DE L'INSTITUT DE PHILOLOGIE ET D'HISTOIRE ORIENTALES ET SLAVES, VOL. VII (1939-44), P. 424.
33. מקיעת שופר ברשימת הגזרות, גמ אלון, תולדות, ב', עמ' 45 ועמ' 263 סתמו רק על מקורות תנאים ואינו מונה תקיעת שופר בגזרות השמך.

34. קבוצה אחת של ראשונים (והזיונים חוזרים לתערה 18 לעיל) משיבה ש"הגזרה במקומה עומדת" בלי לפט - ראה רי"ף גיא והערה ג' שם; המנהיג והתערה לשורה 48 שם, הריטב"א והערה 186 שם, העיסור, חיבור השו"ב, ר' אברהם מן החר, המכתב ומקבילותיו, תניא רבתי והערה כ"ט שם, ראבי"ה חלק א' עמ' 190 והערה 3, ומחז"ר עמ' 352 ועמ' 385. קבוצה שניה אומרת דבר דומה, ראבי"ה חלק ב' עמ' 48 למטה שייב"א חלק ג' עמ' 420, פסקי תורה בבל, ירושלים, חשב"א, עמ' 63. קבוצה שלישית סועת ו-ג. רבינוב"א, ראה ריטב"א, רבינו יהונתן שמו חזון הדבר לקולקול יהיא מסתייעת מהספרי, שהגזירה לא בוטלה כי חיישינו שמתחילתה יהיה מוספות, או"ז, תוספות ישנים, ביירושלמי - ראה ריטב"א, ספר הישר לרבינו חם, חלק השו"ת, מה"ד ראזענטהאל, ברלין, תוספות הרא"ש, סמ"ג, ספר הישר לרבינו חם - פראב"ד וגם המאירי בחיבור השו"ב - חר"ה, עמ' 159, ועי' חייים. קבוצה רביעית - פראב"ד וגם המאירי בחיבור השו"ב - טוענת שלא ביטל את המנהג לאחר ביטול השמך בגלל המושג "ברוך עם הדרת מלך".

34. ראה סנהדרין ע"ד ע"א לטסה. ושם התעניינותו המרובה בעינינו הסטוריים (לעיל, הערה 31) גרמה לו לחפש הסבר מסורתי אף כשהיה קיים הסבר אחר אפשרי. ובאמת יש לפקפק במהימנותו של הרבה מסורותיו המסוריות - ראה למשל ירושלמי תענית וי"ח, דף ס"ט ע"א ב'.

יש רק מקור אחד שלכאורה סיחור את החיזה של אלון. בתוספתא ברכות ג'י"ג (מה"י לייב עמ' 15) שנינו: "יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, בית שמיני או מתפלל עשר וביית הלל או מתפלל חשע". הגר"ש ליבומן ז"ל פרש⁴⁵ שב"ש וב"ה חלקו על תפילה שחריית ובונונס לא תקעו במוסף אלא בשחרית, אם זה נכון, פירושו של אלון איננו אפשרי כי לדעתו בתקופת הבית תמיד תקעו במוסף. ליבומן אף מסתייג מירושלמי שבוטרו א"ה, ל"ג ע"א: "אמר רבי אחאי בר פפא⁴⁶ וחגי כו: העוכר לפני החיבה ביום טוב של ראש השנה [=שחל להיות בשבת] בשחרית בית שמיני אומרים מתפלל שמונה וביית הלל אומרים שבע. במוסף בית שמיני אומרים עשר וביית הלל אומרים חשע". הגר"ש ליבומן מפרש:⁴⁷ "ונראה שהכוונה לתוספתא שלפנינו אלא שר' אחאי בר פפא שנה אומה לפי הנהגה בזמנו שתקעו במוסף ולא בשחרית". כבודו של הגר"ש ליבומן ז"ל במקומו מונח אבל נדמה לי שדברי רבי אחאי בר פפא מוכיחים בדיוק ההפוך בתוספתא ברכות שנו רק מלפני של המדינת ואילו רבי אחאי שנה אומה בשלמותה ומכאן הוכחה ברורה שב"ש ובי"ה התכוונו דוקא למוסף.⁴⁸ לפנינו איפוא עדות נוספת שהשני המקייע אף בזמן ביהמ"ק.⁴⁹

44. כך הטביר, LEIPZIG, VOL. 11, עמ' 116-117, P. 1863², P. 169. בזכ"ל הביא את עצמו - ZAW, VOL. 20 (1900), P. 116-117, אבל לא השתכנע לגמרי. ברם אין ספק בעיני שיש קשר ברור בין שתי המשניות, ובאמת מוספור יום טוב לתענית ד"ל: "הגויש בכו: [מעמד] של שחרית [ההלל] דוחה כוחנו במשנה ז' פרק ו' ד"ה 'הראשון מקרא את ההלל'. והשוה האנציקלופדיה העברית, ערך "הלל", כרך י"ד, עמ' 535: "זמן הקריאה הרגיל הוא אחר תפילת שחרית (ע"י משנה ר"ה ד"ז: תענית ד"ד:)" אע"פ שכל היזם כשר לכך (משנה מגילה ב"ה:)."

45. בתוכ"פ לזרעים עמ' 41 ושורב בתוכ"פ למועד עמ' 1062.

46. מעניין הדבר שאותו אמורא פירש את משנתנו בירושלמי כאן והבהיר את הברייתא של ב"ש וב"ה בירושלמי שבועות.

47. בתוכ"פ לזרעים, עמ' 41.

48. וב"י ר' לוי גינצבורג הביין את הברייתא (לעיל, הערה 24) אלא שהוא חשב שהעניין את התקיעה משחרית למוסף לפני זמנם של ב"ש וב"ה.

49. לאור כתיבת הדברים האלה מצאנו שלשה חבמים נוספים הדנים בעניינינו: ר' מרדכי פוגלמאן, "למה חוקקו בתפלה מוסף", חודה שבגל-פה, כרך ז' (תשכ"ה), עמ' ט"ט-מ"ו מתקרב לזערו של אלון אולם הוא לא הכיר את ספרות החזקת בכלל. הוא גם לא העז לסתור את דברי ר' יוחנן ולכן הציע (שם, עמ' מ"ד) "שהיו מקורמות שבת היו חוקקו במוסף עוד לפני גזירת השמד על התקיעות, ולכן גם אחרי שבטלה הגזירה - לא בוטלה התקנה וממשיכים לתקוע במוסף". ולפניו ר' ברוך הלוי עפשטיין העלה פשרה דומה במורה חגימה במדבר כ"ט, אורח ו'. ברם, במחילה על כבודו, אי אפשר לפשר בין גישת ר' אחאי בר פפא וגישת ר' יוחנן - או שתמיד תקעו במוסף או שתמיד תקעו בשחרית עד שעת השמד. לדעתו, יש לקבל את הדעה הראשונה.

של ר' אחאי בר פפא ור' חמליפא קיסרייא הוא ההסבר שהיטטורי הפשוט, כלומר, מקייע" נמוסי בזמן הזה כי אף בזמן הבית נהגו לתקוע אך ורק על קרבן היזם במוסף. אלון מוכיח את העובדה הזאת מפילון⁴⁰, מדברי ר' שמעון בר יוחאי ז"ר⁴¹ ומתמשנה והירושלמי כאן.

ול' הוכחה רביעית שתקיעת השופר בביהמ"ק הייתה קשורה דוקא לקרבן מוסף. א"ה לעיל, דף ל' ע"ב רב אחאי בר הונא "מתיב" את הברייתא הזאת (לפי יתמיד שלראש השנה שחרית קרב כהלכתו [= שיר של מול]: במוסף מה הוא אומר מ פ"א:ב.) הרגינו לאלהים עזינו'... לפי רש"י והראב"ה השאירו את השיר לר"ה לקרבן מוסף משום שברוב השנים העדים לא היו באים אלא לאתר תמיד של ברם לפי רש"י בעצמו השירים המיוחדים לחזרה סוכות נאמר דוקא במוסף.⁴³ וכן שהשיר של ר"ה נתקן לכתיבה למוסף ואם נהגו כך בשיר של ר"ה על אחת כמה קעו במוסף כי התקיעות הן עיקר מצוות היזם.

יש הוכחה חמישית שמנהג התפילה במשנתנו מבוטט על מעשה הקרבנות בבית כסיפא של משנתנו שנינו: "ובשעת ההלל הראשון מקרא את ההלל". וכל כך למנה נהגו גם בבית המקדש כדמנו (מענית ד"ד:): "כל יום שיש בו הלל, אין בו שחרית". כלומר, הלל בבית המקדש הושר דוקא בשחרית וכמוצאה ביטלו את המעמד יית באותו יום כדי להשאיר זמן לעבודת בית המקדש.⁴⁴ ואם "הראשון מקרא את מבוטט על המנהג בבית המקדש, סביר להניח שאף "השני מתקיע" מבוטט על המנהג המקדש.

קריים, א', עמ' 106-109. ברם בסוף ימיו אלון שינה את שיטתו במידה מסוימת תולדות, א', עמ' 67-68 המהווה ביטוי לשיטתו שטיינפלד המובאת להלן בסוף הערה ונני מפילה, עמ' 57 = מעיינות, ט' (תשכ"ח), עמ' 549.

1, DE SPEC. LEG. 11, עמ' 110 (המרגום הוא של אלון הנ"ל, עמ' 106).

בנוגע לקרובים וכו' (המרגום הוא של אלון הנ"ל, עמ' 106).

א', דף נ"ט עמ' ב': "חגי רבי שמעון בן יוחאי 'זהקרבנים' מקום שהקרבנות ולכן חוקקו ב"י יום מיוחד" רק בבית המקדש, מקום שהקרבנות קורבין.

ה. רש"י שם ז"ה שלא אמרו וראב"ה חלקו א', עמ' 189-190.

כה. נ"ה ע"א ד"ה מה היה אומרים.

הני"ל על תוספתא מגילה ג'כ"א (ליב' עמ' 23(360) פרוף' לוי גינצבורג הציג שתעובר לפנ: החיבה פירוש שחש"ץ עמד עם גבר לארון ופניו כלפי העם. לדעתו נאמר שם שמונחין את החיבה עם פניה של החיבה כלפי העם ואחוריה כלפי ירושלים או בית המקדש. גינצבורג ממשיך: "ובמאמר הזה כבר מרמז ש'העובר לפני החיבה' פניו כלפי העם, שכן פניו לפני החיבה ופני החיבה כלפי העם, ובגוד לשליה צביר אמרו שם שחזן הכנסת, והוא המקרא את הכהו"ט...פניו כלפי קודש". הוא אף מחפש סיוע להשערתו מבחי הכנסת הגליליים שנחגלו בתפירתו. ברם קשה מאד לקבל את זכרון כי באומה הלכה בתוספתא הש"ץ אינו נזכר כלל וכללו

לכך יש להעדיף את הטברו של פרוף' חנוך אלבוק. בפירושו לעירובין ג'ט' הוא כותב: "העובר לפני החיבה שליו ציבור היצא ממקומו בבית הכנסת ועובר אל פני ארון הקודש להפחיל...23א פירוש זה מסביר את המילים בפסוקים וגם מאים לפירוש המשוער של הביטוי ומקביל "היורד לפני החיבה".24

שורה 1] ביום טוב שלראש השנה...
בביטוי מיוחד זה נדון אי"ה במדור הנוסח והלשון לסוגיא א", שורה 1.

שורה 1] ביום טוב...
בשלשה נוסחים נפלה כאן ט"ס מעניינת: "העובר לפני החיבה ביום טוב [ויאשו]/ הראשון] של ראש השנה זכו" (גיטא א'). אין צריך לפנים שבט"ס עטיקינן כי לא תמיד היו שני ימים של ר"ה25 וממילא לא היו חוקקים בזמנים שונים בשני הימים. יש

לפירוש דומה ראה אלכונג במאמרו האנגלי (לעיל, הערה 18), עמ' 709-710.
23. לעיל, הערה 14.
24. ראה הספרות בהערה 18 לעיל. ראוי להוסיף שאולי יש בביטוי זה השפעה מקראית: יהושע ד'ה' - "ויאמר להם יהושע: עברו לפני ארון ה' אלתיכם אל מור הזרד וכו'". יהושע ו'ד' - "והחלוץ יעבור לפני ארון ה' אולם אם זה מקור הביטוי היינו מצפים שהש"ץ באמת יעבור ויילך לפני החיבה עם גבר כלפי החיבה ופניו כלפי בית המקדש אולם כשמקום הארון נקבע באפסיים זה היה בלתי אפשרי ושמה בגלל זה הש"ץ עמד עם גבר לקהל ופניו כלפי הארון, צ"ע.

25. ראה זיור בסוגיא י"א, מדור הפירוש, שדרות 39-41.

משנה מגילה ד'ג' - "אין פורסין את שמע, ואין עונבין לפני התבה, ואין ואין את כפיתן, ואין קורין במורה ואין מפסירין בנביא... פחות מעשרה". ברור ברבים מטודדים בסדר כרונולוגי כשיש פועל אחר לכל פעולה ולפי הסדר העוכ לפני: בה הוא הש"ץ לעמידה.21

רשו של אלכונג גם מוכח מהמקורות האלה:

משנה מענית ב'ה' - "מעשה בימי רבי חלפתא ורבי חנניה בן מרדיון שעבר אחד נג' חתבה [בתענית צבור] וגמר את הכרחה כלה [= גואל ישראל] ולא ענר אחדיו אמו לא יברוך שם כבוד וכו'".
תוספתא יומא ד'י"ד, ליב' עמ' 254 - "היכר הוא [=החייד] אומר [את הוידויון ור"ה] אחר תפלה. והעובר לפני החיבה אומר בדיעתי".

בסוגיא י"א לעיל, שורות 31-34 ומקבילתו נאמר ששני תנאים "עברו/יורד לפני זיבה" ועשו כר' יוחנן בן נורי או כר' עקיבא במשנה ר"ה ד'ה' ואלה המורכח על עמידה של ר"ה.
טוח איפוא ש'העובר לפני החיבה' ממכוון לש"ץ המתפלל את העמידה/התפילה/השמירה שרה באבדור.

1. מעט מאד חכמים ניסו להבין את צירוף המילים "העובר לפני החיבה"22 בזכרון
1. במאמרו ה"ל (בתערה הקודמת) עמ' 34-37 בגרמנית = עמ' 709-708 באנגלית ומשם קיצור נמריך בספרו התפילה, עמ' 21.
2. קרויס, קדמוניות ביה"ת, עמ' 132 ועמ' 372 ולוי, יסודות, עמ' 106.

21. ותשובה רשימה דומה בשיר השירים רבה פרשה ח', לפסוק "היחשב בנגינים", דפ' וילנא, דף ט"א ע"ג.
22. צירוף לשוני זה מפתיע במיוחד משום שבמקרא "לעבור לפני" פירושו ללכת לפני מישהו - ראה לדוגמא בראשית ל"ב:י"ז ושמות י"ז:ה', והשוה הערה 24 לחל'.

היחס נפרדת מהחתיבה שלמאחוריה.

שורה 1] השני מתקיע

וחל מימי רב האי גאון ועד ימינו אנו ניטו עשרות חכמים להסביר למה חמשה שונה "מתקיע" בלשון הפעיל במקום "תוקע" בלשון קל. אולם למרות ריבוי הפירושים למשמעותו יש רק ארבע שיטות עיקריות בזכר ואלו הן:

1) רבי האי גאון דן במשמעותו באחת מחשובותיו ואלה דבריו³⁰:

"ושאלתם. שלח צבור בזמן שמתפלל חשע ברכות דראש השנה מוחל לו לפסוק הברכה ולתקוע על כל ברכה וברכה או אטור, הצריך להיות תוקע אחד זולת השליח צבור אם לאו"

כך הוא המנהג והסידור [נו"א: ההדור] שיהא התוקע אחד וכן שנינו: "ועובר לפני המזבח ביום טוב של ראש השנה שני מתקיע" הוזכר כי הוא מתקיע ולא כי הוא תוקע, אבל איסור לא שמענו בדבר זה. לפיכך אם יש אחד לתקוע כד ראוי לעשות, ואם אין אחד יתקע שלח צבור התקיעות כסדרן במקומו וכן ראוי לעשות."

רב האי גאון לא בא כאן לפרש את משמעותו ולכן הוא לא מסביר את המילה "מתקיע" באופן ישיר אבל לדעתו "מתקיע" פירושו כנראה גורם לאחד לתקוע ואמרו כד הט"ז פירש את דברי רב האי: "פי' שאחר תוקע ע"פ הש"ע שאומר המברה"ם³¹ ב"ט, למרות קדמותו פירוש זה אינו מתקבל על הדעת כי שנינו לעיל בפרק ד' משנה ה' (סוגיא י"א): "סוד ברכות אומן אבות וגבורות וקדושת השם...ותוקע, וזכרונות ותוקע, שופרות ותוקע וכו'". כלומר שלח הצבור מברך את המברכות של מוסף ותוקע בעצמו לאחר כל ברכה וכו'

30. אני מעתיק מגנוזי ירושלים, ירושלים, חשמ"ב, עמ' ל', סימן ל"ט. החשובה מופיעה במלואה בלי השאלה אצל רי"ף גיא, הלכות ר"ה, עמ' כ"ה והכנסתי ש"ג אחד חשוב בטורים מורבי"ם. דברי רב האי מופיעים בצורה חמציחית אצל עשרים ואחד ראשונים: המנהיג עמ' שי"ב-שי"ג, הרשב"א, רבינו ירוחם, חטור סימן תקפ"ה, הר"ן והר"ן על הר"ף, הושב"ע; האשכול, מהר"ם אלבק, ב', עמ' 60, העיסור דף צ"ט ע"ג, אחרות חיים דף צ"ט ע"א = כל בו דף קכ"ד, המשלה, המאורות, רבינו מנחם לרמב"ם הל' שופר ג"ג, ומאירי על אחר וברובי' המשלה עמ' 285-287, ר' אברהם מן החת, והמכתב: ספר מנהגים דבי מהר"ם עמ' 43, הרא"ש; שבה"ק עמ' 278 (ושם במגור) = תנ"א עמ' 163, ריב"ן (בלי להזכיר רב האי במפורש). ברם ברור שרובם לא ראו את החשובה במלואה. יתר על כן קיצורה גרם לכך שפירושים שגאמרו על זכריו ומתומצתים נחשבו לזכרי רב האי בעצמו - ראה הרא"ש, הרשב"א, ואחרות חיים הנ"ל וזכרי החת"א בברייתו יוסף לאר"ה סימן תקפ"ה סעיף ז'; ר' אברהם יוסף ולטהיימו בגנזי ירושלים הנ"ל, סוף הערה 181; וצבי גורונר, עלי ספר י"ג/חשע"ו), עמ' 112, סעיף 2.

31. במגן דוד לאר"ה סימן תקפ"ה ס"ק ד' - הוא הכיר את דברי רב האי מן הסוד. אלבק וקוהני למשמעותו מפרשים כמל הט"ז וכן מרגום וולדקיניזון. והשוה לכאנעם בחתומו הגנזי של המשנה: "SO LASSI...DER ZWEIFTE BLASEN". לנסוף, כהן מתרגם את השורה THE SHOFAR BLASTS EFFECTS THE SECOND ONE אבל מתברר מהערה 2 אצל שהוא מפרש כמו רב האי גאון והט"ז

ורבים להסביר ט"ס זאת. אולי עיך הסופר/המזופיט קפצה לשורה 2: "ויבשעת החלל

1. ימכו יותר שמדובר באשגרה הסופר/המזופיט ואם כך יש שני מקורות אפשריים זה זאת, הביטוי "יום טוב ראשון של א" שכיח במשנה ונמצא ארבע עשרה פעם בסדר בלבד.²⁶ אם כן יתכן שהסופרים הושפעו באופן כללי מביטוי זה. מאידך, יש משנה פיעת הדומה להפליא למשמעותו, בעירובין ג"ס: שנינו: "רבני דוסא בן הורכניס פיעת הדומה לתורה ביום טוב של ראש השנה אומר: החליצנו ה' אלהינו את יום ה' תערכך לפני המזבח ביום טוב של ראש השנה אומר: החליצנו ה' אלהינו את יום ה' תערכך הזה - אם היום את לחמך, ולחמך הוא אומר: אם היום את אמש וכו'". ברור זה זאת כשעצמה וכן מהמשניות המסוכרות (ז"ח) שמדובר "ביום טוב הראשון של השנה" ובבבבא מצינו גירסה זאת בכמה נוסחיות²⁷. יתכן איפוא שגירסה זאת רובי'ן היתה קיימת בתקופה קדומה וכמוצאה כמה מעתיקים העבירו את המילה שון" מעירובין למשמעותו בגלל הדמיון החזק שבין שתי המשניות. על פי השערה זאת נני גם מצפים למצוא את המלה "ראשון" אצל ה"ג, הרי"ף, והרי"ך בעירובין. משנה ת איננה בה"ג ואין גירסת כזאת בר"ף אצל "הראשון" כן נמצא בר"ך כ"י קספוד בעירובין²⁸ ומכאן סינוע להשערתנו.

2. לפי אונן לשון המשנה, כרד ב', עמ' 843-844.

21. אין ש"ל לשורה זאת במשמעות דפ' ראם ולא בדק"ס כרד ה', עמ' 145 אבל מצינו גירסאות זאת במאירי לעירובין מהר"ם הרש"ל, ירושלים, חשב"ב, עמ' קמ"ח ובכ"י אוקספורד של פסקי רי"א"ז לעירובין, ירושלים, חשב"ב, טור נ"ג. כמו כן, ר' שלמה חסני כותב במלאכת שלמה: "העובר לפני המזבח ביום טוב הראשון של ר"ה - כד מצאתי חסני ע"כ לכתף ה'. י. קאסוטובקי באוצר לשון המשנה, כרד ד', עמ' 1851 מצטט משנה זאת עם המילה "הראשון" ולפי הקדמתו לכרד א' הוא השתמש במשמעות דפ' וילנא "קב ונקי".

22. בפקי רי"ך לעירובין, מהר"ם ירושלים, חשב"ב, טור ע'.
23. בפקי רי"ך לעירובין, לניקוד, עמ' 26-27 וכן פקדי לטון, עמ' 397.

29. ראה למשל ילון, לניקוד, עמ' 26-27 וכן פקדי לטון, עמ' 397.

3) ששה פרשנים מודרניים פירשו שחוקיק פירוש "עמד על חוקק וקרא לפניו את ניד
החוקיקו שיתקע" 34 אולם זה פירוש אנכרוניסטי כי מנהג הקראת החוקיקו נזכר כנראה
לראשונה בשו"ת הרא"ש במאה ה'ד' 35 ואף במנהג המאורח הנעל-מוסף אינו מקריא כי
אם הנעל-שחורית או מישור אחר. 36

4) בהלכות ראן (מהד' סודל, ע"ש 43) נאמר: "העובר לפני החיבה ביום טוב שלא
הט' במוסף תוקע" וכו'. 36 וכך מוגמו כמה מהמורגומים המודרניים "BLOWS THE
"SHOFAR כאילו כחוב "השני חוקק" 37. אין שום צל של ספק שזהו פשוט המשנה. בשנה
משלי"ו מנחם מורשת פרסם מאמר בשם "הפעיל ללא הכדל מן הקל בלשון חז"ל" בו הוא
הראה שזאת חופשה נפוצה בלשון חז"ל 38. הוא אף מזהיר: "בגלל חזרות הלשונית עלולות
לעלות טברות על שיבושי מעתיקים או לגרוך פרשנים לחזקים לחזקים למען המפיר את
השימוש החמור בהפעיל" 39 לפנינו בלי ספק זוגמא שכזאת. חזרות של הצורה "חוקק"

34. כך פירש בן-יהודה, עמ' 7889. יאסרוב ערך "חוקק" מפרש: THE SECOND
"THE SHOFAR" מתרגם: "READER ORDERS THE BLOWING OF THE SHOFAR" (עמ'
143) "WER AM ROSCH HASCHANA MUSSAF VORREDET, SAGT AUCH DIE
"TEKIOT. יעקב מאנו (לעיל במדור הפירוש, הערה 27), עמ' 299, מרף הערה
124 כותב: "HAD HE HIMSELF BLOWN THE SHOFAR THE READER WOULD HAVE BEEN USED
DIRECTION FOR THE SOUNDING...TO THE TONE OF THE KAL WOULD HAVE BEEN USED"
"THE MISHNAH...RULES THAT THE READER OF THE MUSAF AMIDAH MUST PROMPT THE
"PERSON WHO SOUNDS THE SHOFAR...TO SOUND IT...". גבריהו-גוטסטרן בפירושו העברי ל"ה
עמ' 97 מפרש: "והנה בא תמא ללמדנו...ששליח ציבור השני של תפילה המוסף
הוא מתקיע וקורא את סדר התקיעות לחוקק מה וכו'."

35. שו"ת הרא"ש, כלל ד', סימן י"ח, דף ו' ורילנא, מרמ"א, דף ה' ע"ב. לאחר מכן
מנהג זה נזכר בדרכי משה לטור אור"ח חקפ"ה ט"ק ה', ברמ"א בשו"ע אור"ח חקפ"ה טע"ף
ד', ובמגן אברהם שם ט"ק י"א.

36. ראה הרמ"א ומהגן אברהם הנזכרים בהערה הקודמת.
37. ראה הרמ"א 63: "השיני במוסף יחנק" וברור שאף הוא פירש "חוקק" = חוקק.

37. דברי במרגוס האנגלי של המשנה וסימון בחורגוס האנגלי של הגבלי. והשוה פינג'ג
במרגוס הגרמני למשנתנו: "SO TRAGT DER ZWEITE DIE TEKIOT VOR". וכך פירש
אפשטיין, חנאים, עמ' 371: "מתקיע" כפשוטו כמו "משמע" כלומר "חוקק בשביל
הציבור...". ברם המשך דבריו טעון חקיק. גם אלברג, המתילה, עמ' 372 הביא את
משנתנו כך ו"חוקק" שהוסף המהיר בטורגויים שיבוש הוא ובמקרה זה "כל המוסף
גורע".

38. ספר בר אילן י"ג (חש"ל), עמ' 249-281 = קובץ, ב', עמ' 263-295. אני מציין
לעמודים בספר השני.

פירשו בה"פ רבה"ג לאותה משנה: "סדר ברכות של ראש השנה שליח ציבור אומר...
וחוקק...". קשה איפוא להניח שכעבור כמה שורות נאמר שה"פ מתקיע = גורם לאחור
לחוקק ואינו חוקק בעצמו. לכן עדיף לחפש הסבר אחר למשנתנו.

2) ר' יהודה ב"ר ברכיה (פרובינס מאה ה"ב - י"ג) והריטב"א (ספרד 1250-1330)
נזקקו למשנתנו לשם פולמוס עם ר' זרחיה הלוי, בעל המאור. 32 הלה טען בסוף פירושו
לר"ה שבזמן קדום היו אומרים מליקות, וזכרונות, ושופרות בכל המפילות של ר"ה, לא
רק במוסף. ר' יהודה ב"ר ברכיה שהיה בן אריו מצטט את דברי בעל המאור באריכות
ומגיב בדלהלן:

"ואני הכותב אומר דהא דתנן 'העובר לפני החיבה ביום טוב של ר"ה השני'
מתקיע מזקאמר 'מתקיע' ולא קאמר 'חוקק' דייקא דמינה דהכי קאמר: השני
מברך הברכות שעליהן חוקקין ולפי שבאבד שומעין חוקקין על
סדר הברכות שאין מברכין ואין חוקקין אלא במפלה מוסף".

כלומר לפי משנתנו רק הש"פ "השני מתקיע" דהיינו "מברך הברכות שעליהן חוקקין
מתקיעות" ולכן אי אפשר לברך מז"ו בערכיה, שמרביה, או מנהגיה. ברם, גם פירוש זה
אינו מתקבל על הדעת כי אם תמא רצה לומר שה"פ השני "מברך" מז"ו הוא היה אומר
כך. יתר על כן, יוצא בעליל מכמה מקורות שאפשר לחקוק בלי לברך או לברך בלי
לחוקק 33 ולכן קשה להניח ש"מתקיע" מתכוון ל"מברך הברכות שעליהן חוקקין המתקיעות".

32. בשיטת ריב"ב לר"ב ב"ב ב"ב ויילנא ב"ב י" ע"ב למטה ובחזקת ריב"ב א"א
לסוגיות ר"ה מתני' השני מתקיע. שיטה זאת גם מובאת אצל ארחות חיים הנ"ל (לעיל,
הערה 30) במקצת בשם "וי"ה" (=וי"ש מפדשה) ואצל שני פרשנים מודרניים - היימן,
קליין במרגוס האנגלי של משנתנו ובמקרה 34 שם ויוסף היימן בשעוריים במשנה,
ירושלמי, חשב"ב, עמ' 43. והשוה גם הוספות יום טוב למשנתנו ודכי"ו אברהם מן החזק
עמ' רמ"ה שכנראה החכונונו לפירוש זה.

33. משנה ט' = דף ע"ב. ע"ב: "סי שבירך ואחר כך נחמנה לו שופר וכו'". דף ל"ד
ע"ב: "ומצוה בחוקקין יומר מן המברכין, כיצד שחיי עיריות נאחז חוקקין ובאחז
מברכין וכו'".

שורות 2, 3, 6] החלל/חלל

בתיבה "הילל" הי"ד בא במקום סגול45 ולכן הילל = הָלֵל. את הסיבה לכך הסבירו לעיל בסוגיא י"ב:46 בניקוד הבבלי ובניקוד החימני אין סגול בכלל.47 במרוצת הזמן הניקוד הטברייני החזיר לחזור לניקוד הבבלי אולם המנקדים הבבליים והחימניים לא ידעו לכטא את הסגול ולכן השתמשו בו שלא כהוגן. לכן יש הרבה מקורות שבהם הסגול משמש בתור פתח.48 לפנינו איפוא דוגמא נוספת לתופעה זאת: הָלֵל = הילל. לפי הסבר זה קל להבין למה מציינו בחיב זה בה"פ כ"י ששון נוסח בבלי מובהק והוא הנוחן שאף כ"י 22ג וכ"י 5ג הם נוטחים עתיקים הקדומים לנוסח בגלי.

שורה 3] גמר מאי שגא השני מתקיע

א) בשלשה נוטחים (גירסא א'-ב') אין כאן פיסקא כי המשנה השלימה מופיעה במקומה מיד לפני סוגיא ט"ז. ברוב הנוטחים (גירסא ג'-ד') יש כאן פיסקא כי בהם כל המשניות מרוכזות בראש הפרק. ברם, כפי שהסברנו לעיל48א הגמרא לעולם משלבת פיסקא בתוך דבריה, כך קרה גם אצלנו. אין צורך בפיסקא כי החיבור "השני מתקיע" הו' הו' פיסקא השלובה בדברי הגמרא.

ב) גירסא ה' ראויה לתשומת לב מיוחדת: "הנו רבנן" עם פיסקא ארוכה מן המשנה. את המינוח הזה בכ"י 22ג כבר ראינו לעיל.49 יש להזכיר ש"חנן רבנן" הוא אחד מהמונחים והזוהרים להצעת פיסקא. ברם בשני המקרים בכ"י 22ג יש שימוש מיוחד במונח זה. הטופר השתמש ב"חנן רבנן" להצגת פיסקא אך ורק כשהפיסקא מופיעה מיד לאחר משנה שלמה במקומה. הסיבות לכך אינן נהירות די הצורך. הוא כנראה רצה להדגיש שמדובר בפיסקא ולא בהמשך של אותה משנה.

45. לדוגמאות ראה אפטייין, מבוא, עמ' 1242.

46. מדור הנוסח והלשון לשורה 4א, בפנים ע"י הערות 39-41.

47. שם, הערה 39.

48. שם, הערה 40.

48א. סוגיא ט"ז, מדור הנוסח והלשון, שורה 2 וראה עוד דוגמא לחלן בסוגיא י"ז, מדור הנוסח והלשון לשורה 3, בפנים ע"י הערות 15-17.

49. סוגיא י"ב, ש"ג ומדור הנוסח והלשון לשורה 2.

מני פירושים וזוקקים. מורשת ממשך ומסביר שפקדים בודדים של תופעה זאת ; ל יזי אטרקציה אר"גיריה תמוך ההקשר מתבחיזי הטמוד, בניחוד אם התופעה -פעמיים, ואין אטמכתא לשימוש סדיר נוסף בדרך זו בשורש הנתון.40 במחשך הוא אף נוחן שורה של "דוגמות לשימוש הפעיל בדרך גיריה".41 בדיקת ד-נציזות של המשנה, חוספתא, והבבלי מעלה שהצורה "מתקיע" אינה מופיעה צ"ב אתר בספרים אלה ולמה במשנתנו זכינו לצורה נדירה זאת? בגלל גיריה גורה הרגילה "מקרא": העובר לפני החבה: ביום טוב שלראש השנה השני מתקיע, ההל הראשון מקרה את ההלל, ומעניין הזכר שהירבב"ך שחי באיטליה במאה ה"ג בגיריה זאת אלא שבהשפעת דברי האי גאון הוא הסביר את התופעה בצורה הפוכה. בריר (בעמ' קפ"ט): "מתקיע" אינו אומ' חוקע שהחזן אינו חוקע ששא לא יוכל לתזור לתפילה מיד. ואיידי דנקס רישא 'מתקיע' תניא טיפא 'מקרא את ההלל' אור העובדה ש"מקרא את ההלל" הוא תיכניו המדיר ושבאמת הקריאו את החלל ר כפי שנרכיח להלן42 אין ספק ש"מתקיע" נגזר אחרי "מקרא" ולא ההפך.43 ו של זכר מתקיע = חוקע ותו לא ואנו שוב עדים לרשימות הטנוניית של בעלי זכר שהבלטנו בערך כמה מקומות.44

שם, עמ' 263-264. ההזגשה היא שלי.

שם, עמ' 264.

שם, עמ' 282-283.

בסוגיא י"ז, מדור הפירוש לשורה 2.

חופעה דומה של גיריה עם השורש "תקע" נמצאת אצל בן-יהודה הנ"ל (לעיל, הערה בבנין פיעל הוא רושס דוגמא אחת בלבד מתנוחמא במדבר י"ב: "היו כלן מתקעין ומיישעין את כליהם וכו'". אבל יתכן שצורת הפיעל שם נגזמה ע"י גיריה אחרי ל האסוד. (ברם הגירסא שם אינה ודאית די הצורך - עיין בהערות סוף סיני שם בילוח במכתומא בובר למדור עמ' 12, ילקוט שמעוני, לבמדבר רמז חרפ"ו, מדש יל לבמדבר עמ' ט"ז, וחזחיר לבמדבר דף קל"ט ע"א, מדוש לקח טוב לבמדבר עמ' ובריימא ומלאכת המשכן פרק י"ג.)

סוגיא י"ד, מדור הנוסח והלשון, שורה 1 ולעיל בסוגיא זאמ, מדור הפירוש יוח 1-2, בפנים לאחר הערה 3.

(ב) ראוי להוסיף שבשוורה זאת יש כתיב מעניין בכ"ל. ובמה"י כתיב "ניב"י" ו-ל*
 תיקון: נייענ-גניד. כלומר, המגיה סבר ש"ניב"י" היא ט"ס ולא היא. כתיב זה משקף את
 המעוררות העי"ך בארטיס הנבלית המדוברת. 50 כחוצצא: מכד הכתיב "ניב"י" שכיב בכ"י
 תימניים, 51 בספר המצוות לענו, בה"פ כ"ש, בספרות הגאונים, ובמדרש הגדול 52.
 כמו כן מצינו את הכתיב "ניב"י" בספרות הגאונים. 53

שורה 8] בשעת השמד

כך הגירסא בארבעים ואחד נוסחים של סוגיא זאת וכן ברוב דפוסים החלטים מדפוס
 שונצינו ועד לובלין ג' בשנת שפ"ב (1622). רק בדפוס בסיליאה של"ט (1579) והחל
 מדפוס אמשטרדם ה"ד (1644) הכניסה הצנזורה את המונה "גזירת המלכות" במקום
 "השמד" 54. זכר דומה קרה אצל הראשונים כאן 55 ובשאר המקומות כבי שבהם עסקו
 "בשעת השמד" 56.

49. ברם בשורה 7 הם כבר שונים מאד.

50. ראה קאהר, עמ' 57-58.

51. שם, עמ' 62-67. והשווה הנקיוד של עמר כאן: "נעב"י".

52. שם, עמ' 68-69.

53. אוצה"ג לפסחים, המשוברות עמ' 25, הערה י' ולפי ב. מ. לוי שם, עמ' 26, הערה
 י"ב המשוברה שייכה לרב נטרונאי. והשווה לכתיב איבי = אעבד, חיבי = מעבד אבל
 פרידמן, שיזרי, עמ' 17 למעלה.

54. וכן העיר בעל דק"ס בעמ' 96, אוח ש"י. על צנזורה כזאת בדפוס בסיליאה ראה
 רבינוביץ, מאמר, עמ' ע"ז-ע"ח.

55. בר"ח כ"י "השמד" ובדפוס "הגזירה"; בר"א ש"ד "השמד" ובדפוס וילנא "הצורה";
 בתנאי ד"ר "השמד" (ומישהו ניסה למחוק את המילה כל פעם!) ובדפ' ווארשא "הגזירה";
 בר"טב"א ד"ר "השמד" ובדפוסים מאוחרים "הגזירה". בבית המדרש כחוב "בשעת הדחת"
 אבל זה כנראה ציטוט חפשי של המאירי.

56. ראה שבת ק"ל ע"א, ר"ה י"ח ע"ב, וטנודורין ע"ד ע"א ודק"ס במקומות אלה.

שורה 5] ... הלל נמי
 גירסא ג' היא בודאי הגירסא המקורית והקצרה. היא מלמדת שוב על הקירבה הקיימת בין
 22 ו-1. היא גם מודעות שכ"ל לפעמים דומה לנוסחי המדרש.

שורה 5] הלל נמי ...

אי אפשר לומר שגירסא ב' היא מוספת אשכנזית כי היא קיימת גם בדפוסים (נוסח מעורב
 - עיין בהבואה) וגם בשב"ה"ק (איטליה). אולם בכל זאת גירסא זאת מחזיקה את הרושם
 שקייים קשר הדוק בין ו', א', ו-ל*.

שורה 6] אלא זריזין ...

גירסא א' היא בודאי הגירסא המקורית והקצרה של שורה סתמית זו. בתקופה מאוחרת
 יותר נמוספו שלש הוספות שונות כדי להבהיר שנושא המשפט הינו הלל ולא שופר. זכר
 זה קרה בזמן קדום יחסית כי יש מוספת כזאת כבר בכ"י 22 העתיקה. באשר לענפים, יש
 כאן שלש חופעות שראינו מכובד: כ"י דומה לכ"ל לפני הוספות המגיה, 48 כ"י ג'
 שומר כרגיל על גירסא עצמאית, ורוב נוסחי ספרד ואשכנז גורסים גירסא דומה. מאידך,
 התינו בין כ"י ג' לפסקי רי"ד אומר דרשני כי לא היינו מצפים לקירבה בין נוסחי
 מזרחי לנוסח איטלקי.

שורה 7] הכא נמי זריזין ...

(א) שורה זאת היא דוגמא מאלפת של הרחבת החומר הסתמי: משל מיליים (גירסא א') ליש
 מיליים (גירסא ב' ג') לשמונה מיליים (גירסא ד'). גם כאן כ"י' והמכירי למשלי שמו
 על הגירסא הפשוטה והמקורית ביותר. כ"י ג' שמו כרגיל על גירסא עצמאית. כ"י ג'
 נוסחי ספרד, וניסחי איטליה שמו על גירסא בינונית בארכה. ליסוף, נוסחי אשכנז -
 מ, ג, א - שמו כרגיל על הגירסא הארוכה והמסורבלת ביותר.